

АРХИВИ И АРХИВНИ МРЕЖИ

доц. д-р Веселин Методиев, НБУ

Идеята на настоящата разработка е да се представи състоянието на националната ни архивна система през неговата институционална форма. В тази връзка бих искал да дам една преценка за съвременното мрежово развитие на документалното ни историческо наследство и да посоча основните стратегически задачи, които са на дневен ред. Не претендирам да ги определя като единствено възможни, а само да насоча вниманието към тях. В крайна сметка е важно да представя своя възглед за това, кои са архивите, функциониращи извън тези, които традиционно сме свикнали да наричаме *държавни архиви*, за да предизвикам колегите към дискусия. Както е известно, дълго време използвахме термина *ведомствени архиви*, с който се акцентираше върху специалния им статут да разполагат с нещо повече от останалите архивни институции у нас, което днес бих нарекъл *привилегия*. Това идваше от характера на преходната тоталитарна държава. Условията обаче се промениха в началото на 90-те години на ХХ в., за да достигнем до днешното положение.

И така, каква е архивната ни мрежа днес?

Архивният закон от 2007 г. (Закон за Националния архивен фонд – НАФ), определя институционалната структура на съвременната българска архивна система. Няма да се спирам на големия въпрос от години относно ролята на специалната правителствена служба, понастоящем това е Държавна агенция „Архиви“ (ДАА), която ръководи системата, както и на дискусийната тема, дали не трябва България да има *Национален архив*, който да бъде едновременно ръководител на българските архиви и хранител на историческото документално наследство на централно равнище.

Българската практика за времето на съществуването на архивна мрежа,

вече повече от 60 години, наложи споменатия модел начело със специална правителствена служба. До нея и заедно с нея функционира *Централен държавен архив* (ЦДА). В структурно отношение същият наследи предишните три централни архиви и погълна, образно казано, архивното наследство и на партията-държава от периода 1944–1989 г. Или казано по друг начин, от историческа гледна точка в ЦДА имаме четири бивши централни архива. Това е особеност, която сама по себе си заслужава подробен анализ. От него ще произтекат и редица стратегически виждания и нови методически регламенти за дейността на архивистите във връзка с обработката и съхранението на това наистина значимо духовно документално наследство. Като пример само ще посоча неизползваните възможности за повторна експертиза на документалната наличност. Подобна оценка ще подпомогне бъдещите насоки за изследователско проучване на националното ни минало, особено през ХХ в. А дори само това е задача, която е истински стратегическа.

Ето защо без преувеличаване може да определим ЦДА, като фундамент на българското историческо наследство за периода на модерната българска държавата и общество. Това е знание, без което българската идентичност, и без това разклатена в един глобализиращ се свят, още повече ще бъде поставяна под въпрос и то не само от моето поколение или дори от следващото, а от младите хора. Те именно принадлежат на електронния свят, в който архивите трябва да имат засилващо се присъствие и адекватно развитие.

В Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ (НБКМ) е другият център на съвременната българска архивна система. Благодарение на традицията в сегашния отдел *Ръкописно-документално и книжовно наследство* са концентрирани, съхраняват и се осигурява използването на документални свидетелства, архивни фондове и колекции от времето преди модерната българска държава. Става въпрос за сравнително скромното наследство от Средновековието, уникалния архив с османотурски документи и ръкописи, както и най-използваната и интерпретирана документация от времето на Българското Възраждане.

На практика през посочените два архива – ЦДА и *Ръкописно-документално и книжовно наследство в НБКМ*, се уплътнява документалната ни памет. Разбира се, по-старите архиви имат и по-уникална, а оттам и своеобразна *бутикова* стойност. Заниманията с тези дялове от националната ни история е по-скоро привилегия за избрани специалисти в архивно-информационния сектор, отколкото стратегически действия, визиращи бъдещето на документалистиката и архивистиката.

Статутът и структурата на архивната ни мрежа са фиксирани в споменатия Закон за Националния архивен фонд архивен закон, приет от Народното събрание през 2007 г. Именно с въвеждането на понятието *Национален архивен фонд* законодателят принципно се разграничава от архивния закон, наследен от тоталитарната държава, когато съответното понятие бе *Държавен архивен фонд*. Разликата е в опита да се направи обобщение за архивното наследство на нацията, а не само на държавата, т.е. да се обхване не само времето, в което нямаме собствена държава, но и във времето на модерната ни държава да бъдат обхванати документите на обществени институции и личности с особен принос за развитието на българското общество. Ето защо сегашната законова рамка не се нуждае от сериозни промени. Времето със сигурност ще изисква някои частични изменения и допълнения, но в своята основа Законът за НАФ е достатъчно ясен с оглед специфичните им компетенции и функции.

Освен архивният закон и други закони в някаква степен определят статута на различните архивни мрежи. Най-старият пример е Българската академия на науките (БАН). Традиционна и днес Научният архив на БАН е със собствен правилник и методически правила, разбира се съобразени с действащата нормативно-методическа уредба, която е дело на ДАА.

В последните години възникна още един огромен архив, популярен като *Архив за досиета* на бившите специални служби от периода на тоталитарната българска държава, чието функциониране се определя със специален закон. Ако към този закон прибавя законите за министерствата на външните и вътрешните работи, в които се уреждат по определен ред и архивите им, ще завършим картината на архивните мрежи в централната държавна администрация. Специално внимание трябва да се прояви и към разузнавателните и контраразузнавателни служби на съвременна България, където също има легална регламентация на учрежденски архиви, но те сами по себе си представляват особен източник на информация, в това число и класифицирана информация, архивирането, съхраняването и използването на която винаги се регламентира с особени правила.

Считам, че като цяло интересът обаче би трябвало да бъде предимно към ценността на документите в министерствата на страната, тези, които вече повече от 130 години определят нейното развитие. И тук отново въпросът за тяхната популярност в обществото, прозрачност относно дейността им и представа за стойността на техните информационни ресурси е изключително важен. Ще приведа само едно доказателство в подкрепа на твърдението си. Всички сме се наслушали на изявления от рода „каква ни

е държавата“, „каква държава сме имали“ и подобни, но знанието за това, какви са архивите на министерствата на нашата държава през разглеждания период, със сигурност е едно празно място в професионалната и обществената представа. А това, каква и била финансовата, правосъдната, образователната или здравната политика на различните правителства, може да се проучи системно само от архивите на споменатите министерства. Ето защо не е изненадващо, защо толкова често се вайкаме и често повтаряме стари грешки. Именно незнанието води именно до подобни последици. И само да прибавя. Всяка една от споменатите дейности е документирана и в друга архивна мрежа – тази на общинските и въобще регионалните властови институции, която се формира в течение на същия период.

Логично възниква и въпросът за връзката между централни и териториални архивни звена, която е също така въпрос и на електронизация. Но не е само технологичен въпрос – сканираме документите и всичко е наред. Тази връзка е йерархична и систематична не само в създадените досега традиционни исторически архиви, но и за действащите съвременни администрации по места или в центъра.

Малцина знаят и отговора на въпроса, кой всъщност решава структурата и документалния състав на архивите на централната администрация? А това е необходимо, за да могат специалистите да се ориентират в това наследство и в съвременната документация, от която ще се рекрутира бъдещото прибавяне към историческата ни документация. Принципно интересуваният ни отговор е в силата на конституцията. Тя определя структурата на изпълнителната власт, а там трябва да се търси отговорът и на нашия въпрос. Според днешния правов ред в държавата ни, след като министър-председателят предлага структурата и състава на съответната изпълнителна власт, следва той да има в рамките да своя мандат и задължение да определя, заедно с министрите, статута на съответните учреденски архиви. Те по смисъла на Закона за НАФ могат да съдържат ценни документи с различни срокове за задължително учреденско съхранение, дори повече от максималния срок от 20 години за документите от категорията обществена информация. Но със сигурност мога да уверя читателя, че това е останало встрани от политическото внимание на висшата изпълнителна власт в страната. Без волята на върха на властта не могат да се търсят експертни решения. Тук лошата новина е ниската култура в отношението към тази национална ценност, определяща физиономията ни на модерна нация.

Този въпрос не е и пред очите на българската централна администрация. А именно тя в експертното лице на Министерски съвет и със съдей-

ствието на Държавната агенция „Архиви“ трябва да създават въпросната архивна мрежа. Това е начинът да се приключи сагата с визираните *ведомствени архиви*, наследени от близкото минало. В момента обаче всичко е оставено на ДАА, но нейните възможности за конкретно влияние за решаване на проблемите в областта на документалния и архивен мениджмънт в администрацията, в това число и учредженските архиви, зависят прекалено от политическата конюнктура. Ситуацията може да се промени и в случая не са необходими тежки законодателни инициативи, а подзаконовни нормативни документи, дело, както на правителството, така и на отделни министерства. По този начин ще се създадат правилата, осигуряващи функционирането на съществуващата документационна и архивна мрежа у нас.

Ще направя и една уговорка за тези, които не са така близо до архивистиката и архивите. Информацията от съществуващите столетни документационни архиви няма да дадат матрица за съвременни управленски решения. Но без достатъчно знания за тях, възможността да се намерят правилните съвременни решения намалява поне наполовина. И това е така, защото накъдето и да се обърнем в евроатлантическия свят ще намерим добри примери в тази посока.

Силата на приемствеността, на зачитане на национални особености и традиции дават шанс и на съвременния глобализиращ се свят да направи живота на хората по-качествен и без повтаряне на стари грешки. За страните, преживели комунизма в Източна Европа, все още съществуват проблеми. А това е още един фон, на който ярко се откроява необходимостта от работа с тази архивната документация. Мисля, че и изводът от направения анализ вече се очертава. България има потребност от ясен регламент на онова, което на професионален език се нарича *предархивно поле*. Освен това връзката с историческите архиви е повече от наложителна. Не трябва да се допуска ситуация, при която експертите в различните централни държавни институции да нямат представа за историческата паметта на своята служба, което ще рече знание за архивното богатство, оставено в наследство от дейността на съответното министерство или друга централна администрация. Самочувствието, че *нещата започват от мен* в исторически аспект е доказано пагубна философия.

От друга страна, състоянието на архивните фондове, обособени в сбирки в музеи и библиотеки, е предпоставка предимно за разбиране и изучаване на съответните регионални истории. На практика ние имаме такава архивна мрежа, но тя не присъства в национален план, тя е само

там, където има интерес към нея – по места. Нейното въвеждане в света на Интернет ще я направи със сигурност по-популярна, а от там и по-значима в общественото пространство. Решението на този въпрос е също от компетентността на централната администрация и в случая на прекия ръководител на съответната институция. Убеден съм, че именно в този ресор има сериозна по обем подготвителна работа, с която да се обхванат всички културни институции и тяхното документално наследство, които през разглеждания период са били на бюджетна издръжка.

Да спомена, че съм привърженик на принципа на произход и даденост относно състоянието на визираните архивни сбирки. Ето защо само в изключителни случаи може да се допуска разместване и реструктуриране на посочените архивни мрежи. Съвременният свят ни предлага вариант с единна информационна система в рамките на държавните архиви в електронен вариант и това е цел, която трябва да се преследва.

И стигаме до най-новата и най-перспективната архивна мрежа – частните документационни структури или архивни сбирки. Това са институции и неправителствени организации, които функционират на основата на инициатива на един или група хора, които успяват да изградят структура, отговаряща на обществен интерес – стопански и нестопански институции. Към първите попадат всички фирми, банки, пазарни субекти. Към вторите бих посочил като открояващи се архивните сбирки в частните университети. Ако някъде има изцяло ново поле за работа, то е тук. И предизвикателството е сериозно поради факта, че като цяло българската архивна мрежа няма собствен опит в тази област. Това се обяснява с обстоятелството, че когато преди установяването на тоталитарната комунистическа държава в българското общество са съществували подобни институции, архивната дейност е нямала свой национален център (правителствена служба), а работата на Народната библиотека или Българската академия на науките са били далеч от подобни професионални амбиции и компетенции. Разбира се, че на теоретично ниво имаме добри примери, но от гледна точка на практическа дейност липсва българско наследство.

В днешната практика множество големи фирми и дружество, включително банки се задоволяват с въвеждането на електронните форми за документооборот и от практическа гледна точка това като че ли им е достатъчно. Но дали са обърнати към българската практика в съответно сфера. Ще дам само един пример за подобен опит, но, за съжаление, той не е успешен. В началото на 90-те години на отминалия век, когато стартира приватизацията у нас, бе подписан документ между Агенцията

за приватизация и тогавашното Главно управление на архивите (ДАА), в който се прокламираше възможността всяко предприятие, което се насочи към процедура по раздържавяване, новият собственик да бъде улеснен в използването на съществуващото архивно наследство. Мисля, че намерението беше много добро, но практиката не успя да утвърди предлаганата теза. Днес подобна документация се нуждае от нова оценка, още повече, че основният етап на приватизацията приключи преди повече от десетилетие. Вероятно, подобен анализ ще бъде затруднен и ще изисква повече време, защото пропуснатото се навакхва трудно.

И да завършва с едно предложение към университетските архивисти. Ние в НБУ имаме много добър, ще позволя да го нарека отличен архив. Той възникна на основата на дарителски инициативи, които инициираха създаването му. Все още архивното ни наследство е скромно. Но съществуването ни вече близо четвърт век създаде солидно количество и ценна от историческа гледна точка институционална документация. Разполагаме за целта със свои вътрешни нормативи, които са съобразени с общите архивни правила на ДАА. Най-доброто развитие в тази насока е да дадем своя принос, заедно с колеги от други университети, за изграждането на специализирана архивна мрежа, чрез автономните университетски архиви. Имаме общи документационни системи, в които експертизата и научно-техническата обработка като цяло са близки по своята същност със съответните архивни процеси и дейности. А какво по-добро от това архивните регламенти да бъдат обсъждани и усъвършенствани в рамките на колегиални дискусии. В резултат бихме могли да разработим обща номенклатура на делата със срокове за тяхното съхранение, общ модел на използване на собствените си университетски документи, да изработим общи правила на съхранение и други съвместни методики.

Подобна стъпка няма да бъде от полза само за работата на даден университет. Тя ще позволи да се даде перспектива и за изграждането на други архивни мрежи по институционален път, както в рамките на частни организации, така между тях и между тях и държавни организации. Съвременните технологии могат да помогнат за популяризирането на подобен модел.

Следователно чрез различните архивни мрежи в административната сфера българските архиви трябва да продължат усилията си за спечелване на обществен авторитет и позиции. От това има смисъл не толкова за самите тях и архивната колегия, но и за съвременния професионализъм и компетентност, за принадлежността ни към модернизиранията се българска нация и нейната европейска принадлежност.